

УДК [94-057.4:737:001.814](477)“19/20”М. Котляр
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2022.54.11616>

МИКОЛА ФЕДОРОВИЧ КОТЛЯР: БІЛЯ ВИТОКІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НУМІЗМАТИКИ

Роман ШУСТ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та архівознавства,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
roman.shust@lnu.edu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9029-1152>

Наталія ТУРМИС

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
nataliya.turmys@lnu.edu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5085-7537>

У статті висвітлено життєві та наукові віхи знаного історика, член-кореспондента Національної академії наук України Миколи Федоровича Котляра. На підставі аналізу нумізматичної спадщини вченого з'ясовано коло окреслених ним дослідницьких проблем та охарактеризовано внесок науковця в концептуальне оформлення сучасної української нумізматичної школи. Будучи учнем Івана Спаського, М. Ф. Котляр успадкував дослідницькі традиції лєнінградської нумізматичної школи, які успішно імплементував на український ґрунт. До початку активної наукової діяльності Миколи Федоровича нумізматичні дослідження в Україні, через відсутність фахівців, систематизованої джерельної бази та методологічну безпорадність, фактично не проводилися. Власне від початку його наукових студій варто говорити про новий етап розвитку української нумізматичної школи. Вчений був одним з ініціаторів появи в Україні видань, в яких нумізмати та фахівці з інших спеціальних історичних дисциплін мали б змогу публікувати результати досліджень. Особливу увагу зацікавлено на наукових досягненнях М. Ф. Котляра, заслугою якого була першість у комплексному вивченні пізньосередньовічних вітчизняних емісій у Львові і Києві, топографуванні нумізматичних знахідок, реконструюванні грошового обігу, грошово-вагових та лічильних систем середньовічної та ранньомодерної України. Нумізматичні студії Миколи Федоровича сприяли становленню сучасної української нумізматичної школи, яка з дисципліни, що не виходила поза межі зовнішньої критики джерела, перетворилася в окремий напрям історичної науки, що вивчає широке коло загальноісторичних проблем, та стали засадничими для нумізматів й істориків.

Ключові слова: М. Ф. Котляр, наукова школа, нумізматика, монета, грошовий обіг, нумізматичні методи, методологія досліджень.

Постановка проблеми. 15 жовтня 2021 р. на 90-му році життя відійшов у вічність знаний український історик, член-кореспондент НАН України, нумізмат, медієвіст, джерелознавець, історіограф, автор понад тисячі наукових і науково-популярних публікацій, але насамперед Людина великих чеснот – Микола Федорович Котляр. Становлення Миколи Федоровича як науковця тісно

пов'язане з нумізматичними студіями, в царині яких він досяг неабияких успіхів. Дослідники, що займаються проблемами української нумізматики не можуть оминати публікацій вченого, саме тому він став одним з найцитованіших українських нумізматів, а за роки плідної праці здобув визнання як в Україні, так і далеко поза її межами. За час наукової діяльності Микола Федорович не лише окреслив велике коло дослідницьких проблем, а й впровадив до наукового обігу нові методики. Свого часу це відзначила Галина Міщук: “М. Ф. Котляру належить впровадження нових методичних засад щодо використання писемних джерел у нумізматичних дослідженнях”¹. На заслугах вченого, які сприяли становленню сучасної української нумізматики, наголошують Андрій Плахонін (“саме праці Миколи Федоровича заклали основи школи українських нумізматів”²) та Світлана Блащук (“до М. Ф. Котляра грошовий обіг на території України у середні віки та ранній новий час залишався *terra incognita* для вітчизняних медієвістів”)³. Та все ж нумізматична спадщина Миколи Федоровича Котляра не знайшла належного переосмислення в українській історіографії, що робить дану розвідку актуальною.

Виклад основного матеріалу. Народився Микола Федорович 4 липня 1932 р. у м. Кам'янці-Подільському в родині агронома Федора Васильовича та вчительки Надії Михайлівни. Сім'я, з огляду на специфіку роботи батька, часто змінювала місце проживання, то ж у 1950 р. майбутній історик із золотою медаллю закінчив СШ № 17 м. Полтави. Спочатку М. Котляр обирає фах дипломата та вступає на факультет міжнародних відносин Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Проте тимчасове закриття факультету та глибоке захоплення історією докорінно змінюють долю й професійні уподобання майбутнього вченого, і тому в 1956 р. М. Котляр завершив навчання вже на історичному факультеті. Цього ж року дипломований історик обійняв посаду консультанта відділу бібліографії Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. Навесні 1960 р. у приміщенні Академії наук у Києві з лекцією “Дукати і дукачі України” виступав відомий ленінградський вчений-нумізмат з українським корінням – Іван Георгійович Спаський⁴. Як згадував Микола Федорович:

¹ Галина Міщук, *Бібліотечні колекції з історії нумізматики XIX – початку XX ст. у фондах інституту рукопису національної бібліотеки України В. І. Вернадського: історія формування та сучасний стан*: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.08. (Київ: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, 2004), 5.

² Андрій Плахонін, “До 80-річчя члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра”, *Український історичний журнал* 5 (2012): 228.

³ Світлана Блащук, *Микола Федорович Котляр. Бібліографічний покажчик*. (Київ: Ін-т історії України НАН України, 2017), 10.

⁴ За сприяння М. Котляра та в його перекладі в Києві в 1970 р. вийшла однойменна монографія І. Спаського. Олександр Морозов, “Охоронець історії”, *Український дім* 3(53) (2012): 1–3.

“Людей зібралось небагато; але ті, хто прийшли, з цікавістю вислухали його розповідь... Мене Іван Георгійович просто вразив простотою, доступністю і яскравістю викладу, – всім тим, що звичайно буває властиво справжньому вченому, котрий уміє дохідливо розповідати про найскладніші речі. І захопив своєю справою... Після лекції, я підійшов до Івана Георгійовича і несміливо спитав, чи не міг би я займатися нумізматиною під його керівництвом”⁵.

Ось так випадкова зустріч, як це часто буває в житті, змінила вектори долі молодого історика. В жовтні 1960 р. М. Котляр, спраглий знань та мотивований до нових професійних вершин, вступив до аспірантури відділу нумізматики Державного Ермітажу в Ленінграді. Тут варто уточнити, що у період “відлиги” нумізматичні студії в СРСР, після переслідувань та таврувань, отримали “реабілітацію” та вагому підтримку Академії наук, а нові дослідницькі завдання відкривали широкі наукові перспективи. В аспірантурі науково-пошуковою роботою молодого дослідника, як цього бажав М. Котляр, керував видатний науковець та прекрасний педагог, якого американський журнал “*Coin World*” назвав одним з найавторитетніших нумізматів світу – І. Спаський. Як згадував Микола Федорович: “Іван Георгійович якимось незбагненим чином міг навчати, принаймні відкрити і розвинути в учневі дослідницьку жилку”⁶. Під керівництвом І. Спаського М. Котляр опанував тонкощі досліджень нумізматичних джерел та класичні й нові методи роботи з ними. Результати наукового росту не забарилися, і у червні 1965 р. у спеціалізованій раді Інституту історії АН СРСР Микола Котляр успішно захистив кандидатську дисертацію “Грошове господарство і монетна справа Червоної Русі сорокових років XIV – XV ст.”⁷. Дослідження базувалося на нових методологічних підходах та розумінні, що нумізmatика – це не лише вузько-спеціалізована історична дисципліна, а складова комплексу історичних наук, яка опирається на свої специфічні джерела (насамперед монети і монетні скарби), має свій понятійно-категоріальний апарат та термінологію і з’ясовує товарно-грошові відносини минулого. Отож, використовуючи найновіші нумізматичні методи та прийоми, які ввів у науковий обіг його вчитель, зокрема метод співставлення штемпелів, М. Котляр з’ясував, що на Львівському монетному дворі руські грошки виготовляли за європейським зразком – з листа металу⁸, класифікував монети князя Владислава Опольського⁹;

⁵ Микола Котляр, “Тридцять років разом з учителем (І. Г. Спаським)”, *Львівські нумізматичні записки* 1 (2004): 4.

⁶ Там само, 5.

⁷ Николай Котляр, *Денежное хозяйство и монетное дело Червоной Руси сороковых годов XIV–XV вв.*: автореф... канд... истор... наук: 07.00.06. (Ленинград: Ин-т истории АН СССР, 1965).

⁸ Николай Котляр, “К истории Львовского монетного двора во второй половине XIV–XV вв.”, *Тезисы докладов на Юбилейной научной сессии (Государственный Эрмитаж. 1764–1964). Секционные заседания.* (Ленинград, 1964), 100–101; Его же, “К вопросу о правовом положении Львовского монетного двора в XIV–XV столетиях”, *Нумизматика и сфрагистика* 2. (Киев: Наукова думка, 1965), 113–120.

⁹ Николай Котляр, “Классификация червонорусских монет Владислава князя Опольского”, *Сообщения Государственного Эрмитажа* 26 (1965): 31–41.

а метод паралельного вивчення нумізматичного та документального матеріалу дозволив йому з'ясувати реальну вартість руських грошків і аргументувати тезу про те, що галицькі монети – це не привнесене польською адміністрацією явище, а місцеве, що зародилося на економічних реаліях регіону¹⁰. В 1968 р. дисертаційні матеріали та доопрацьовані деякі аспекти проблеми¹¹ Миколою Федоровичем були оформлені в монографію¹². У ній автор вкотре наголошував, що монети Галицької Русі є цілком самостійним та оригінальним явищем, яке зародилось на місцевому ґрунті:

“Місцеві монети, що з'явилися на галицькому ринку у 50-х роках XIV ст., були логічним наслідком процесів розвитку економіки самої Галицької Русі. Тому у виникненні галицької монетної справи не можна перебільшувати заслуг польської адміністрації: вона лише організаційно оформила це явище, яке було породжене місцевим господарським розвитком”¹³.

Варто зазначити, що під час роботи над дисертацією молодий дослідник декілька місяців перебував у Львові. Тут він вивчав нумізматичну збірку Львівського історичного музею, у складі якої зберігається найбільша колекція монет львівського карбування, зібрану свого часу Фердинандом Висоцьким. Через багато десятиліть Микола Федорович з приємністю згадував теплу атмосферу львівського наукового середовища – зустрічі з академіком Іваном Петровичем Крип'якевичем, нумізмом Володимиром Зваричем, спілкування з головним охоронцем фондів Львівського історичного музею Євгенією Козловською. Їхні поради та міркування справили значний вплив на результати досліджень молодого вченого. У недовготривалій львівській період наукової діяльності Микола Федорович намагався пізнати історію нашого міста та ознайомитися з його пам'ятками. Однак найчастіше його можна було зустріти в книгарнях та на книжковому “базарі”, адже любов до книжки він зберіг у серці впродовж всього життя. Серед придбаних ним тоді екземплярів траплялися й рідкісні видання, зокрема праці польських нумізматів Францішка Пекосінського та Казимира Стрончинського з бібліотеки колекціонера Віктора Хомінського. Перебування у Львові та спілкування з львівськими істориками вплинули на подальші напрями наукових студій Миколи Федоровича, а сентименти юності й особлива атмосфера міста ще не раз повертатимуть його сюди.

¹⁰ Николай Котляр, “Монеты Червонной Руси в денежном обращении Польского государства в конце XIV и в XV в.” *Нумизматика и эпиграфика*, т. V. (Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1965), 172–178; Его же, “Проблемы и основные итоги исследования монет Червонной Руси XIV–XV вв.”, *Нумизматика и сфрагистика* 2. (Киев: Наукова думка, 1965), 91–112.

¹¹ Микола Котляр, “Грошовий ринок Галицької Русі другої половини XIV – першої чверті XV ст.”, *Історичні джерела та їх використання* 2. (Київ: Наукова думка, 1960), 179–193; Его же, “О технике чеканки монет в Червонной Руси XIV–XV вв.”, *Труды Государственного Эрмитажа. Нумизматика* 3 т. IX. (1967): 92–102.

¹² Микола Котляр, *Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст.: історико-нумізматичне дослідження*. (Київ: Наукова думка, 1968).

¹³ Котляр, *Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст.*, 49.

Після захисту кандидатської дисертації М. Котляр декілька місяців був посаду науковим редактором видавництва “Наукова думка”, а потім став співробітником Інституту історії АН УРСР (нині – Інститут історії України НАН України), в якому на різних посадах, зокрема й керівних, пропрацював понад 55 років. Тут необхідно наголосити, що до початку активної наукової діяльності Миколи Федоровича нумізматичні дослідження в Україні, через відсутність фахівців, систематизованої джерельної бази та методологічну безпорадність фактично не проводились. Власне від початку його наукових студій можна говорити про початок нового етапу в розвитку нумізматики України. Тоді ж Микола Федорович виступив одним з ініціаторів заснування в Україні наукового видання, в якому нумізмати та фахівці з інших спеціальних історичних дисциплін могли б публікувати результати досліджень та впроваджувати до наукового обігу відомості про виявлені на території України монетні знахідки. Видання неперіодичного збірника “НумізMATика і сфрагістика” здійснювалося під егідою Академії Наук УРСР з 1963 по 1974 рр. Незважаючи на актуальність публікацій та наукову значущість даного збірника, редакційна колегія змогла випустити лише п’ять номерів. Із завершенням періоду “відлиги” керівництво Академії Наук, зважаючи на політичну кон’юнктуру, ухвалило рішення про його закриття. Подібною була доля й іншого українського видання, яке постало за ініціативи академіка Івана Крип’якевича – “Історичні джерела та їх використання”. Збірник, у якому рубрику “нумізMATика” наповнювали, зокрема, й дописи М. Котляра, з 1964 по 1972 рр. витримав лише сім випусків. У зв’язку з розгортанням в УРСР ідеологічного тиску на діячів науки та культури ці збірники закрилися, й українські дослідники змушені були публікувати результати своїх наукових досліджень у московському (“Нумизматика и эпиграфика”) та ленінградському (“Вспомогательные исторические дисциплины”) виданнях.

Вченому належить і концептуальне оформлення сучасної української нумізматики: “Йдеться про нумізматику України, тобто про історію грошового господарства та монетної справи на території республіки”¹⁴. Наголошував Микола Федорович й на нагальній необхідності укладання нумізматичної карти¹⁵. Водночас дослідник поставив перед собою завдання реконструювати грошовий обіг середньовічної та новочасної України¹⁶. Для цього М. Котляру необхідно було окреслити та проаналізувати коло проблем – стан наукового опрацювання

¹⁴ Микола Котляр, “Стан і перспективи української нумізматики”, *Український історичний журнал* 11 (1965): 27.

¹⁵ Микола Котляр, “Принципи та методика складання нумізматичної карти УРСР (IX–XIX ст.)”, *Історичні джерела та їх використання*, вип. 4. (Київ: Наукова думка, 1969), 289–295.

¹⁶ Микола Котляр, “Сьогодні і завтра української нумізматики”, *Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних дисциплін*. (Київ: Друкарня ЦРМ АУ при РМ УРСР, 1968), 413–422.

теми¹⁷, монетне карбування на території України¹⁸, роль іноземних монет у грошовому обігу¹⁹ та регіональні його особливості²⁰, а також фінансову складову міжнародної торгівлі²¹ тощо. В короткому часі амбітний задум було успішно зреалізовано, і вже в 1971 р. світ побачила монографія “Грошовий обіг України доби феодалізму”²², що стала допусковою працею до захисту в грудні 1972 р. докторської дисертації “Монетний обіг та грошова лічба на території України доби феодалізму (VIII–XVIII ст.): Історико-нумізматичне дослідження”²³. У роботі Микола Федорович дійшов низки новаторських висновків:

– грошовий обіг Русі мав регіональні різновиди ще з середини VIII ст. (у цей час простежуються локальні особливості обігу куфічних дирхемів; у пізніший час зазначені тенденції ще більше посилюються, оскільки в скарбах X–XI ст., з території України, присутні знахідки візантійських міліарісіїв, натомість на теренах Північної Русі вони трапляються лише спорадично, західноєвропейські брактеати, які масово зустрічаються в скарбовому матеріалі північного регіону є нечисленними на південному-заході)²⁴;

– “безмонетний період” умовно можна вважати безмонетним для Південної Русі (поява монетних злитків не пов’язана зі зникненням монет з грошового обігу, оскільки нестандартизовані злитки зустрічаються в скарбах ще першої

¹⁷ Микола Котляр, “Монетне карбування на території УРСР у радянській історіографії”, *Історичні джерела та їх використання* 3 (Київ: Наукова думка, 1968), 232–243; Його ж, “Грошовий обіг на території України у вітчизняній історіографії”, *Історіографічні дослідження в УРСР* 4 (Київ: Наукова думка, 1971), 236–252.

¹⁸ Николай Котляр, “Клад монет Владимира Ольгердовича”, *Нумизматика и эпиграфика*, т. VIII (1970): 88–101; Його ж, “Монети середньовічної України”, *Наука і суспільство* 7 (1970): 26–28; Его же. “Русско-литовские монеты XIV ст.”, *Вспомогательные исторические дисциплины* 3. (Ленинград: Наука, 1970), 179–201; Його ж, “Монети Богдана Хмельницького: версія і легенди”, *Наука і суспільство* 7 (1971): 26–27; Його ж, “Псевдочернігівські монети XIV ст.”, *Історичні джерела та їх використання* 6. (Київ: Акад. наук УРСР, 1971), 175–187.

¹⁹ Mikolaj Kotlar, “Obrót arabskich dirchemów na teretorium Ukrainy”, *Wiadomości Numizmatyczne* 1(51), т. XIV. (1970): 19–30; Його ж, “Монета і грошова лічба на Лівобережній Україні XVIII ст.”, *Український історичний журнал* 2 (1972): 29–40.

²⁰ Микола Котляр, “Історія грошового ринку України XVI ст. в тогочасних письмових пам’ятках”, *Український історичний журнал* 10 (1972): 46–55; Його ж, “Грошовий обіг на Лівобережній Україні в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.”, *Український історичний журнал* 4 (1971): 59–69.

²¹ Николай Котляр, “Левантийская торговля Львова XIV–XV вв. по нумизматическим данным”, *Нумизматика и эпиграфика*, т. VI (Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1966), 135–148; Его же, “Украинско-чешские торговые связи XI–XV вв. по нумизматическим источникам”, *Советское славяноведение. Материалы IV конференции славистов* (Минск: Изд-во БГУ, 1969), 561–567.

²² Микола Котляр, *Грошовий обіг України доби феодалізму*. Київ: Наукова думка, 1971.

²³ Микола Котляр, *Монетний обіг та грошова лічба на території України доби феодалізму (VIII–XVIII ст.) Історико-нумізматичне дослідження*: дис. д-ра іст. наук. (Київ: АН УРСР Ін-т історії, 1972); Его же, *Монетное обращение и денежный счёт на территории Украины эпохи феодализма (VIII–XVIII вв.)*: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук (Киев, 1972).

²⁴ Котляр, *Грошовий обіг України доби феодалізму*, 23, 36, 48.

половини IX ст., отож поява гривен зумовлена зростанням масштабів і темпів економічного життя, розвитком ремесел, промислів та торгівлі, а також формуванням великого землеволодіння, що вело до концентрації багатств у руках представників князівських родин, служилого боярства, купецької верхівки, водночас у “безмонетний” період в обігу продовжували перебувати дирхеми, які згодом перетворились на фрагментарне срібло). Ця теза була ґрунтовніше розвита вченим в окремій публікації²⁵;

– у період пізнього середньовіччя монетну емісію здійснював київський князь Володимир Ольгердович (реконструювавши Сосницький скарб, у якому більшість монет належали до емісії цього князя, дослідник вперше окреслив метрологічні показники монет, вказав особливі типологічні характеристики та виніс на порядок денний питання про їхню роль на грошовому ринку України)²⁶;

– на грошовий обіг України пізніших періодів активно впливала міжнародна торгівля. Зокрема, аналізуючи скарбовий матеріал XVII ст., вчений визначив основні платіжні засоби українського грошового обігу – монети Речі Посполитої, прибалтійських володінь Швеції та Бранденбурзько-Пруської держави, та аргументував думку, що тогочасне українське купецтво підтримувало широкі міжнародні контакти з Заходом.

Під час роботи над докторською дисертацією, Микола Федорович постійно консультувався з Іваном Георгійовичем: “Коли я писав свою другу дисертацію, як і раніше, показував йому всі розділи і параграфи, а він повертав їх мені написаними своїм убористим почерком, – і як же багато важливих думок містили його помітки!”²⁷. В процесі дослідження Микола Федорович провів колосальну роботу з систематизації скарбового нумізматичного матеріалу та уклав карту знахідок монет XIV–XVIII ст. Ці матеріали топографічного характеру не ввійшли до монографії й згодом були опубліковані двома частинами в Польщі – в 1975 р.²⁸ та 1977 р.²⁹

Після успішного захисту докторської дисертації хтось інший сповільнив би темпи роботи, але не Микола Федорович, який ніколи не зраджував життєвому кредо: “*Nulla dies sine linea*”. У цей період наукової діяльності вчений залюбки популяризував історію та нумізматику й доносив до масового читача зрозумілою мовою важливі речі. Науково-популярними книгами М. Котляра, зокрема

²⁵ Николай Котляр, “Ещё раз о “безмонетном” периоде денежного обращения Древней Руси (XII–XIII вв.)”, *Вспомогательные исторические дисциплины*, т. V (Ленинград: Наука, 1973): 152–169.

²⁶ Николай Котляр, “Монеты Владимира Ольгердовича”, *Нумизматика и сфрагистика* 4. (Київ: Наукова думка, 1971), 42–67.

²⁷ Котляр, “Тридцять років разом з учителем”, 5.

²⁸ Mikolaj Kotlar, *Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukrainiskiej SRR. Materiały*. (Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolinskiх, w-wo PAN, 1975).

²⁹ Mikolaj Kotlar, “Znaleziska monet z XVI w. na obszarze Ukrainiskiej SRR”, *Wiadomości Numizmatyczne* 21/4(82) (1977): 193–256.

працями “Шукачі і дослідники скарбів”³⁰, “Пошук скарбів і нумізматики”³¹, “Історичне минуле українського народу і зарубіжні фальсифікатори”³², й досі нерідко послуговуються нумізмати-науковці. Як зазначає А. Плахонін, “написані ним [Миколою Федоровичем – Н. Т., Р. Ш.] популярні книжки зберігаються не тільки в бібліотеках любителів історії, але й трапляються на столах науковців, адже за популярною формою криється величезна історична ерудиція, оригінальні спостереження і нові знахідки”³³. Поряд з цим Микола Федорович продовжував вводити до наукового обігу новий скарбовий матеріал³⁴ та напрацьовувати методологію допоміжних історичних дисциплін, зокрема нумізматики³⁵ й історичної метрології³⁶. Вінцем праці стала поява в 1981 р. монографії “Нариси історії обігу і лічби монет на Україні XIV–XVIII ст.”, яка відразу ж стала бібліографічною рідкістю та закріпила за М. Котляром статус видатного вченого-нумізмата³⁷.

З 80-х рр. XX ст. у своїх наукових пошуках Микола Федорович все більше зосереджується на історії Київської Русі та Галицько-Волинської держави, мабуть тому і його нумізматычні студії тоді охоплювали ті ж часові межі³⁸. З-поміж усіх проблем середньовічної нумізматики Микола Федорович найбільше уваги зацентрував на метрологічних характеристиках монетних гривен та на умовах їх функціонування на грошовому ринку³⁹. Науковим пошукам сприяло

³⁰ Микола Котляр, *Шукачі і дослідники скарбів*. (Київ: Наукова думка, 1971).

³¹ Николай Котляр, *Кладоискательство и нумизматика*. (Київ: Наукова думка, 1974).

³² Микола Котляр, *Історичне минуле українського народу і зарубіжні фальсифікатори*. (Київ: Політвидав України, 1974).

³³ Андрій Плахонін, “До 80-річчя члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра”, *Український історичний журнал* 5 (2012): 229.

³⁴ Николай Котляр, “Клад в дупле”, *Правда*, 27 июня 1975; Його ж, “Монетні скарби Поділля як історичне джерело”, *Тези доповідей V-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції, вересень 1979 р.* (Кам’янець-Подільський: Дунаєвецька рай. друкарня, 1980), 151–152.

³⁵ Микола Котляр, “Допоміжні дисципліни на сучасному етапі розвитку історичної науки”, *Український історичний журнал* 2 (1974): 81–88; Его же, “Нумизматика”, *Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория*. За ред. Ю. Кондуфора. (Київ: Наукова думка, 1988), 147–160.

³⁶ Микола Котляр, ““Совита” лічба грошей за джерелами Лівобережної України XVII–XVIII ст.”, *Архіви України* 2 (1975): 75.

³⁷ Микола Котляр, *Нариси історії обігу і лічби монет на Україні XIV–XVIII ст.* (Київ: Наукова думка, 1981), 240.

³⁸ Микола Котляр, “Володимир на престолі, а це його срібло”, *Жовтень* 9 (503) (1986): 79–88; Його ж, “Златники й срібляники – гроші політики”, *Кур’єр ЮНЕСКО* 3 (1990): 47–48; Його ж, “Монети Київської Русі”, *Вісник Національного банку України* 4 (1995): 57–63; Його ж, “Владимир на столе, а се его сребро”, *Українська нумізматики і боністика* 1 (1999): 47–57; Его же, “Владимир на столе, а се его сребро (Монети Київської Русі)”, *Владимир Великий и его место в отечественной истории: материалы международной конференции* (Київ, 2016), 13–21.

³⁹ Николай Котляр, “О так называемых черниговских монетных гривнах”, *Краткие тезисы докладов нумизматической конференции (в Эрмитаже) “Итоги научно-исследовательской и хранительной деятельности за 1991 г.” 25–28 февраля 1992 г.* (Санкт-Петербург: Изд-во Гос.

опрацювання скарбового матеріалу, виявленого на шведському о. Готланд у Балтійському морі. Цей острів впродовж століть був одним з місць перетину торговельних шляхів між Заходом і Сходом. Тут зустрічалися після грабіжницьких походів вікінги, тут вони ховали награбоване майно, серед якого чимало монет, у т. ч. й київського карбування, а також монетно-вагових гривен. У 1991 р. шведський уряд запросив Миколу Федоровича, як одного з найавторитетніших нумізматів, систематизувати та опрацювати скарб. У підсумку з'явилося дослідження “Давньоруські монетні гривни”, яке в рукописі зберігається у депозитарії Національного історичного музею Швеції.

Нумізматичні праці – лише невелика частина всієї наукової спадщини Миколи Федоровича, яка, без сумніву, ще буде проаналізована та оцінена. Проте беззаперечним залишається той факт, що вчений став засновником сучасної української нумізмати не лише завдяки фундаментальним працям та колу окреслених і досліджених нумізматичних проблем, а й тим, що дав путівку в наукове життя низці українських нумізматів та дослідників економічної історії і як науковий керівник та консультант (тут передусім варто відзначити Григорія Козубовського, який в 1992 р. захистив кандидатську дисертацію “Гроші, грошовий обіг Середньої Наддніпрянщини XIV–XV ст.” та на основі нового джерельного матеріалу створив топографічну карту знахідок монет Середньої Наддніпрянщини та підняв на новий рівень проблему монетної емісії Володимира та Корибута Ольгердовичів⁴⁰, та Олену Сидоренко, яка в 1997 р. захистила докторську дисертацію “Українські землі у міжнародній торгівлі (IX–XVII ст.)”⁴¹), і як перший опонент, що давав експертні оцінки науковим працям (для прикладу, захист у 1988 р. Романом Шустом кандидатської дисертації “Грошове господарство південно-східних воєводств Речі Посполитої (XVI–

Эрмитажа, 1992), 49–51; Його ж, “Загадки чернігівських монетних гривен”, *Слов'яни і Русь у науковій спадщині Д. Я. Самоквасова*. (Чернігів, 1993), 79–82; Його ж, “Про так звані чернігівські гривни срібла”, *Археологія* 2 (1995): 83–93; Його ж, “Гривня. Вибрані сторінки тисячолітньої історії...”, *Вісник Національного банку України* 2 (1996): 76–82; Его же, “Древнерусские монетные гривны (опыт классификации и хронологизации)”, *Тези доповідей української делегації на VI Міжнародному конгресі слов'янської археології. Новгород, 1996*. (Київ, 1996), 85–88; Его же, “Севернорусские (“черниговские”) монетные гривны”, *Древнейшие государства Восточной Европы. 1994 г. Новое в нумизматике*. (Москва: Археографический центр, 1996), 80–142; Его же, ““Безмонетный” период и монетные гривны”, *Хранитель Эрмитажа: Сборник воспоминаний и научных статей к 100-летию со дня рождения И. Г. Спасского*. (Санкт-Петербург: Изд-во Гос. Эрмитажа, 2004), 108–118; Його ж, “Монетні гривни за “безмонетної” доби”, *Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції, 14–15 травня 2004 р.* (Львів: Вид-во Львівського національного університету ім. І. Франка 2005), 53–63; Его же, “Золотая гривна Мономаха”, *Родина* 1 (2008): 31–33.

⁴⁰ Григорій Козубовський, *Гроші, грошовий обіг Середньої Наддніпрянщини XIV–XV ст.*: дис... канд. іст. наук: 07.00.06. (Київ: Ін-т археології НАН України, 1992).

⁴¹ Олена Сидоренко, “Українські землі у міжнародній торгівлі (IX–XVII ст.)”: автореф. дис... док. іст. наук: 07.00.06. (Київ: Ін-т історії України НАН України, 1997).

першій половині XVII ст.)” та рецензування її Миколою Федоровичем заклали підвалини довгої та плідної наукової дружби між ними)⁴².

Роман Шуст згадує:

“Пригадуючи перше знайомство з Миколою Федоровичем завжди пам’ятатиму, що дорогу до нього мені, молодому аспіранту Львівського університету, відкрив В. Зварич, який тісно співпрацював із І. Спаським та його учнями. І ось, я теплою травневого ранку стою перед дверима сектору історії Київської Русі і очікую Миколу Федоровича. В домовлений час до мене підійшов чоловік невисокого росту з милою посмішкою і запропонував зайти до кабінету. Відразу зауважу, що розмовляли ми винятково українською мовою, хоча у той час мовою спілкування в Інституті історії була російська. Відтоді, і до останніх років я постійно відчував підтримку Миколи Федоровича. Надалі мої консультації відбувалися переважно в помешканні родини Котлярів на вул. Пушкінській, в самому центрі столиці України. Тут я познайомився з дружиною Миколи Федоровича Мариною Володимирівною Скржинською – званою дослідницею античного Причорномор’я, надзвичайно милою і доброзичливою людиною”.

У 90-х рр. XX ст. – на початку 2000-х рр. Микола Федорович та Марина Володимирівна часто навідувалися до Львова, що було зумовлено науковою співпрацею з львівськими істориками – академіком Ярославом Ісаєвичем, професором Леонтієм Войтовичем, доцентами Ольгою Щодою, Олександром Целуйком, Володимиром Качмаром та участю Миколи Федоровича в нумізматичних конференціях (“Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність”, травень 2004 р.) і в роботі спеціалізованої Вченої ради історичного факультету як опонента кандидатських дисертацій з економічної історії, боністики та нумізматики (зокрема, Ігоря Лилія “Фінансове господарство міста Львова у 1730–1750 рр.” (1999 р.)⁴³, Григорія Сапожника “Паперові грошові знаки та бони Волині 1914–1921 рр. як історико-економічне джерело і об’єкт боністики” (2004 р.)⁴⁴, Наталії Турмис “Історіографія нумізматики України періоду середньовіччя” (2005 р.)⁴⁵. Молодші колеги, які в цей час тісно спілкувалися з Миколою Федоровичем, згадують, що він був конструктивним і водночас позбавленим дидактизму критиком та ненав’язливим наставником, не лише в наукових диспутах, а й приватних розмовах. Часто неформальні бесіди з львівськими істориками відбувалися під час знайомства родини Котлярів з

⁴² Роман Шуст, *Денежное хозяйство юго-восточных воеводств Речи Посполитой в XVI – первой половине XVII в.*: дис... канд. истор. наук: 07.00.06. (Львов: Львовский государственный университет имени И. Я. Франко, 1988).

⁴³ Ігор Лилія, *Фінансове господарство міста Львова у 1730–1750 рр.*: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. (Львівський національний університет імені І. Я. Франка. Львів, 1999).

⁴⁴ Григорій Сапожник, *Паперові грошові знаки та бони Волині 1914–1921 рр. як історико-економічне джерело і об’єкт боністики*: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. (Львівський національний університет імені І. Я. Франка. Львів, 2004).

⁴⁵ Наталія Турмис, *Історіографія нумізматики України періоду середньовіччя*: дис... канд. іст. наук: 07.00.06. (Львівський національний університет імені І. Я. Франка. Львів, 2005).

пам'ятними місцями Львівщини – батьківщиною Івана Франка (с. Нагуєвичі) й Петра Конашевича-Сагайдачного (с. Кульчиці), в Підгорецькому, Олеському та Золочівському замках. Одночасно студенти та аспіранти історичного факультету Львівського університету мали змогу прослухати змістовні лекції Миколи Федоровича та отримати фахові консультації з нумізматики й історичної метрології.

У 2000-х рр. Микола Федорович підготував багато матеріалів до академічних видань, з-поміж яких були й нумізматычні гасла до “Енциклопедії банківської справи України”, “Історії української культури”, “Енциклопедії історії України” та “Стародавня Русь у середньовічному світі: енциклопедія” тощо.

У підсумку багаторічна наукова діяльність М. Котляра була гідно оцінена та відзначена званнями та нагородами в Україні – член-кореспондент НАН України (1995 р.), заслужений діяч науки і техніки України (1996 р.), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2001 р.), лауреат премії ім. М. І. Костомарова НАН України (2003 р.), відзнака Національної академії наук України “За наукові досягнення” (2006 р.), медаль Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка “За вагомий внесок у розвиток освіти та науки” (2011 р.), орден “За заслуги” III ступеня (2012 р.), Почесна грамота Верховної Ради України “За особливі заслуги перед українським народом” (2012 р.), відзнака НАН України “За підготовку наукової зміни” (2012 р.). Що характерно, попри високі посади, звання, нагороди й визнання наукового співтовариства (член Нумізматычної комісії АН СРСР та іноземний член Польського археологічного і нумізматычного товариства) Микола Федорович завжди був доброзичливим до колег та вимогливим до себе. А життєве кредо, яким науковець послуговувався все своє життя – *“Служити суспільству не відступаючи від свого покликання”* – якнайкраще характеризують його як людину та вченого.

Висновки

Внесок Миколи Федоровича Котляра в становлення та концептуальне оформлення сучасної української нумізматики є беззаперечним, поза-як він у своїх наукових пошуках застосовував найновіші методики, а його розуміння об'єкта досліджень не обмежувалося монетою чи скарбом, а включало вагові тягарці, штемпелі, писемні джерела; предметом ж наукових студій вченого поряд з емісією, грошовим обігом стала грошово-вагова метрологія, грошове господарство та лічба монет. Такий комплексний підхід, в якому монета з самостійного об'єкта вивчення перетворювалася на джерело, дозволив М. Котляру з'ясувати низку раніше невідомих або ж дискусійних суспільно-економічних проблем та процесів. Зокрема, вчений наголошував на регіональних різновидах грошового обігу Русі ще з середини VIII ст., а “безмонетний період”, на думку Миколи Федоровича, був умовно безмонетним для Південної Русі, аргументовано довів, що монетна емісія у Львові та Києві в пізньосередньовічний

період була місцевим, українським явищем, а в ранньомодерний час на грошовий ринок України активно впливала міжнародна торгівля тощо. Окрім того, Микола Федорович став першим дослідником, який уклав топографію нумізматичних знахідок, реконструював грошовий обіг, грошово-вагові та лічильні системи середньовічної та новочасної України. Отож, можемо з впевненістю констатувати, що нумізматичні студії Миколи Федоровича Котляра відкрили нові можливості перед істориками та стали засадничими для становлення сучасної української нумізматики.

REFERENCES

- Blashchuk, Svitlana. *Mykola Fedorovych Kotliar. Bibliohrafichnyi pokazhchyk*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2017. (in Ukrainian).
- Kozubovskiy, Hryhorii. *Hroshi, hroshovi obih Serednoi Naddnyprianshchyny XIV–XV st.: dys... kand. ist. nauk: 07.00.06*. Kyiv: In-t arkeolohii NAN Ukrainy, 1992. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. “Trydtsiat rokiv razom z uchytelem (I. H. Spaskym)”. *Lvivski numizmatychni zapysky* 1 (2004): 3–8. (in Ukrainian).
- Kotlyar, Nikolaj. *Denezhnoe hozyajstvo i monetnoe delo Chervonoj Rusi sorokovyh godov XIV–XV vv.: avtoref. . . kand. . . istor. . . nauk: 07.00.06*. Leningrad: In-t istorii AN SSSR, 1965. (in Russian).
- Kotlyar, Nikolaj. “K istorii Lvovskogo monetnogo dvora vo vtoroj polovine XIV–XV vv.”, *Tezisy dokladov na Yubilejnoj nauchnoj sesii (Gosudarstvennyj Ermitazh. 1764–1964). Sekcionnye zasedaniya*. Leningrad, 1964. 100–101. (in Russian).
- Kotlyar, Nikolaj. “K voprosu o pravovom polozhenii Lvovskogo monetnogo dvora v XIV–XV stoletiyah”. *Numizmatika i sfragistika* 2. Kiev: Naukova dumka, 1965. 113–120. (in Russian).
- Kotlyar, Nikolaj. “Klassifikaciya chervonorusskih monet Vladislava knyazya Opolskogo”. *Soobshcheniya Gosudarstvennogo Ermitazha* 26 (1965): 31–41. (in Russian).
- Kotlyar, Nikolaj. “Monety Chervonoj Rusi v denezhnom obrashchenii Polskogo gosudarstva v konce XIV i v XV v.”. *Numizmatika i epigrafika*, t. V. Moskva: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1965. 172–178. (in Russian).
- Kotlyar, Nikolaj. “Problemy i osnovnye itogi issledovaniya monet Chervonoj Rusi XIV–XV vv.”. *Numizmatika i sfragistika* 2. Kiev: Naukova dumka, 1965. 91–112. (in Russian).
- Kotliar, Mykola. “Hroshovi rynek Halytskoi Rusi druhoi polovyny XIV – pershoi chverti XV st.”. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia* 2. Kyiv: Naukova dumka, 1960. 179–193. (in Ukrainian).
- Kotlyar, Nikolaj. “O tekhnike chekanki monet v Chervonoj Rusi XIV–XV vv.”. *Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha. Numizmatika* 3, t. 2X. (1967): 92–102. (in Russian).
- Kotliar, Mykola. *Halytska Rus u druhoi polovyny XVI – pershoi chverti XV st.: istoryko-numizmatychni doslidzhennia*. Kyiv: Naukova dumka, 1968. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. “Stan i perspektyvy rozvytku ukrainskoi numizmatyky”. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 11 (1965): 26–33. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. “Pryntsypy ta metodyka skladannia numizmatychnoi karty URSR (IX–XIX st.)”. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia* 4. Kyiv: Naukova dumka, 1969. 289–295. (in Ukrainian).

- Kotliar, Mykola. "Sohodni i zavtra ukrainskoi numizmatyky". *Tretia respublikanska naukova konferentsiia z arkhivoznavstva ta inshykh spetsialnykh dystsyplin*. Kyiv: Drukarnia TsRMAU pry RM URSR, 1968. 413–422. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. "Monetne karbuвання na terytorii URSR u radianskii istoriohrafii". *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia* 3. Kyiv: Naukova dumka, 1968. 232–243. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. "Hroshovi obih na terytorii Ukrainy u vitchyzniani istoriohrafii". *Istoriografichni doslidzhennia v URSR* 4. Kyiv: Naukova dumka, 1971. 236–252. (in Ukrainian).
- Kotlyar, Nikolaj. "Klad monet Vladimira Ol'gerdovicha". *Numizmatika i epigrafika*, t. V²²². (1970): 88–101. (in Russian).
- Kotliar, Mykola. "Monety serednovichnoi Ukrainy". *Nauka i suspilstvo* 7 (1970): 26–28. (in Ukrainian).
- Kotlyar, Nikolaj. "Russko-litovskie monety XIV st.". *Vspomogatelnye istoricheskie discipliny* 3. Leningrad: Nauka, 1970. 179–201. (in Russian).
- Kotliar, Mykola. "Monety Bohdana Khmelnytskoho: versiia i lehendy". *Nauka i suspilstvo* 7 (1971): 26–27. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. "Psevdochernihivski monety XIV st.". *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia* 6. Kyiv: Akad. nauk URSR, 1971. 175–187. (in Ukrainian).
- Kotlar, Mikolaj. "Obrót arabskich dirchemów na teretorium Ukrainy". *Wiadomości Numizmatyczne* 1(51), r. XIV. (1970): 19–30. (in Polish).
- Kotliar, Mykola. "Moneta i hroshova lichba na Livoberezhnii Ukraini XVIII st.". *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 2 (1972): 29–40. (in Ukrainian).
- Kotliar Mykola, "Istoriia hroshovoho rynku Ukrainy XVI st. v tohochasnykh pysmovykh pamiatkakh". *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 10 (1972): 46–55. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. "Hroshovi obih na Livoberezhnii Ukraini v druhii polovyni XVII – pershii polovyni XVIII st.". *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 4 (1971): 59–69. (in Ukrainian).
- Kotlyar, Nikolaj. "Levantijskaya torgovlya Lvova X²V–XV vv. po numizmaticheskim danym". *Numizmatika i epigrafika*, t. V². Moskva: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1966. 135–148. (in Russian).
- Kotlyar, Nikolaj. "Ukrainsko-cheshkie torgovye svyazi XI–XV vv. po numizmaticheskim istochnikam". *Sovetskoe slavyanovidenie. Materialy ²V konferencii slavistov*. Minsk: Izd-vo BGU, 1969. 561–567. (in Russian).
- Kotliar, Mykola. *Hroshovi obih Ukrainy doby feodalizmu*. Kyiv: Naukova dumka, 1971. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. *Monetnyi obih ta hroshova lichba na terytorii Ukrainy doby feodalizmu (VIII–XVIII st.) Istoryko-numizmatychni doslidzhennia: dys. d-ra ist. nauk*. Kyiv: AN URSR In-t istorii, 1972. (in Ukrainian).
- Kotlyar, Nikolaj. *Monetnoe obrashchenie i denezhnyj schyot na teritorii Ukrainy epohi feodalizma (VIII–XVIII vv.)*: Avtoref. dis. ... d-ra ist. nauk. Kiev, 1972. (in Russian).
- Kotlyar, Nikolaj. "Eshchyo raz o "bezmonetnom" periode denezhnogo obrashcheniya Drevnej Rusi (X²²–X²²² vv.)". *Vspomogatelnye istoricheskie discipliny*, t. V. Leningrad: Nauka, 1973: 152–169. (in Russian).
- Kotlyar, Nikolaj. "Monety Vladimira Ol'gerdovicha". *Numizmatika i sfragistika*, vyp. 4. Kiev: Naukova dumka, 1971. 42–67. (in Russian).

- Kotlar, Mikolaj. *Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukraińskiej SRR. Materiały*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, w-wo PAN, 1975. (in Polish).
- Kotlar, Mikolaj. “Znaleziska monet z XVI² w. na obszarze Ukraińskiej SRR”. *Wiadomości Numizmatyczne* 21/4 (82) (1977): 193–256. (in Polish).
- Kotlyar, Nikolaj. “Klad v duple”. *Pravda* 27 iyunya 1975. (in Russian).
- Kotliar, Mykola. “Monetni skarby Podillia yak istorychne dzherelo”. *Tezy dopovidei V-oi Podilskoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii, veresen 1979 r.* Kamianets-Podilskyy: Dunaievetska rai. drukarnia, 1980. 151–152. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. “Dopomizhni dystsypliny na suchasnomu etapi rozvytku istorychnoi nauky”. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 2 (1974): 81–88. (in Ukrainian).
- Kotlyar, Nikolaj. “Numizmatika”. *Vspomogatelnye istoricheskie discipliny: istoriografiya i teoriya*. Za red. Yu. Kondufora. Kiyev: Naukova dumka, 1988. 147–160. (in Russian).
- Kotliar, Mykola. “Sovyta’ lichba hroshei za dzherelamy Livoberezhnoi Ukrainy XVII–XVIII st.”. *Arkhivy Ukrainy* 2 (1975): 75–78. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. *Narysy istorii obihu i lichby monet na Ukraini ŐIV–ŐVIII st.* Kyiv: Naukova dumka, 1981. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. “Volodymyr na prestoli, a tse yoho sriblo”. *Zhovten* 9 (503) (1986): 79–88. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. “Zlatnyky y sriblianyky – hroshei polityky”. *Kurier YuNESKO* 3 (1990): 47–48. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. “Monety Kyivskoi Rusi”. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy* 4 (1995): 57–63. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. “Vladymyr na stole, a se eho srebro”. *Ukrainska numizmatyka i bonistyka* 1 (1999): 47–57. (in Ukrainian).
- Kotlyar, Nikolaj. “‘Vladimir na stole, a se ego srebro’ (Monety Kievskoy Rus³)”. *Vladimir Velikij i ego mesto v otechestvennoj istorii: materialy mezhdunarodnoj konferencii*. Kiev, 2016. 13–21. (in Russian).
- Kotlyar Nikolaj. “O tak nazyvaemykh chernigovskikh monetnykh grivnah”. *Kratkie tezisy dokladov numizmaticheskoy konferencii (v Ermitazhe) ‘Itogi nauchno-issledovatel’skoy i hranitel’noy deyatel’nosti za 1991 g.’ 25–28 fevralya 1992 g.* Sankt-Peterburg: Izd-vo Gosudarstvennogo Ermitazha, 1992. 49–51. (in Russian).
- Kotliar, Mykola. “Zahadky chernihivskykh monetnykh hryven”. *Sloviany i Rus u naukovii spadshchyni D. Ya. Samokvasova*. Chernihiv, 1993. 79–82. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. “Pro tak zvani chernihivski hryvnyi sribla”. *Arkheolohiia* 2 (1995): 83–93. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. “Hryvnia. Vybrani storinky tysiacholitnoi istorii...” *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy* 2 (1996): 76–82. (in Ukrainian).
- Kotlyar, Nikolaj. “Drevnerusskie monetnye grivny (opyt klasifikatsii i hronologizatsii)”. *Tezy dopovidei ukrainskoi delehatsii na VI Mizhnarodnomu konhresi slovianskoi arkheolohii. Novhorod, 1996.* Kyiv, 1996. 85–88. (in Russian).
- Kotlyar Nikolaj. “Severnorusskie (‘chernigovskie’) monetnye grivny”. *Drevnejshie gosudarstva Vostochnoj Evropy. 1994 g. Novoe v numizmatike.* (Moskva: Arheograficheskij centr, 1996), 80–142. (in Russian).

- Kotlyar, Nikolaj. ““Bezmonetnyj” period i monetnye grivny”. *Khranitel Ermitazha: Sbornik vospominanij i nauchnyh statej k 100-letiju so dnja rozhdenija I. G. Spasskogo*. Sankt-Peterburg: Izd-vo Gos. Ermitazha, 2004. 108–118. (in Russian).
- Kotliar, Mykola. “Monetni hryvny za “bezmonetno” doby”. *Hroshovy obih i bankivska sprava v Ukraini: mynule ta suchasnist. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, 14–15 travnia 2004*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka, 2005. 53–63. (in Ukrainian).
- Kotlyar, Nikolaj. “Zolotaya grivna Monomaha”. *Rodina* 1 (2008): 31–33. (in Russian).
- Kotliar Mykola. *Shukachi i doslidnyky skarbiv*. Kyiv: Naukova dumka, 1971. (in Ukrainian).
- Kotlyar, Nikolaj. *Kladoiskatelstvo i numizmatika*. Kiev: Naukova dumka, 1974. (in Russian).
- Kotliar, Mykola. *Istorychne mynule ukrainskoho narodu i zarubizhni falsyfikatory*. Kyiv: Polityvydav Ukrainy, 1974. (in Ukrainian).
- Lylo, Ihor. *Finansove hospodarstvo mista Lvova u 1730–1750 rr.: avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01*. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni I. Ya. Franka. Lviv, 1999. (in Ukrainian).
- Mishchuk Halyna, *Bibliotechni koleksii z istorii numizmatyky XIX – pochatku XX st. u fondakh instytutu rukopysu natsionalnoi biblioteky Ukrainy V. I. Vernadskoho: istoriia formuvannia ta suchasnyi stan: avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.08*. Kyiv: Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, 2004. (in Ukrainian).
- Morozov, Oleksandr. “Okhoronets istorii”. *Ukrainskyi dim* 3 (53) (2012): 1–3. (in Ukrainian).
- Plakhonin, Andrii. “Do 80-richchia chlena-korespondenta NAN Ukrainy M. F. Kotliara”. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 5 (2012): 227–230. (in Ukrainian).
- Sapozhnyk, Hryhorii. *Paperovi hroshovi znaky ta bony Volyni 1914–1921 rr. yak istoryko-ekonomichne dzherelo i obiekt bonistyky: avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.06*. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni I. Ya. Franka. Lviv, 2004. (in Ukrainian).
- Sydorenko, Olena. “Ukrainski zemli u mizhnarodnii torhivli (IX–XVII st.)”: avtoref. dys... dok. ist. nauk: 07.00.06. Kyiv: In-t, istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1997. (in Ukrainian).
- Turmys, Nataliia. *Istoriografiiia numizmatyky Ukrainy periodu serednovichchia: dys... kand. ist. nauk: 07.00.06*. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni I. Ya. Franka. Lviv, 2005. (in Ukrainian).
- Shust, Roman. *Denezhnoe khoziaistvo yuho-vostochnykh voevodstv Rechy Pospolytoi v XVI – pervoi polovyni XVII v.: dys...kand. istor. nauk: 07.00.06*. Lvov: Lvovskiy gosudarstvennyi universitet imeni I. Ya. Franko, 1988. (in Russian).

**MYKOLA FEDOROVYCH KOTLYAR:
NEAR THE CRADLES OF MODERN UKRAINIAN NUMISMATICS**

Roman SHUST

Ivan Franko National University of Lviv
The Chair of the Ancient Ukrainian History and Archival Studies
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine
roman.shust@lnu.edu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9029-1152>

Natalia TURMYS

Ivan Franko National University of Lviv
The Chair of Modern and Contemporary History of Foreign Countries
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine
nataliya.turmys@lnu.edu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5085-7537>

In this article is highlighted the life and scientific milestones of the famous historian, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, numismatist, medievalist, source historian, historiograph, author of more than a thousand scientific and popular science publications – Mykola Fedorovych Kotlyar. The formation of Mykola Kotlyar as a scientist was closely connected with numismatic studies, in the field of which he achieved considerable success. The researchers, who are dealing with the problems of Ukrainian numismatics, cannot pass over the scientist's publications, that is why he became one of the most quoted Ukrainian numismatists, and over the years of fruitful work has gained recognition both in Ukraine and far beyond. As a student and delegate of the numismatic school of I. G. Spaskyi, M. Kotlyar inherited the research traditions of the Leningrad school, which he successfully implemented on the Ukrainian ground. Due to the fact that there had not been any qualified specialists, as well as systematic source base and appropriate methodology, the numismatic research in Ukraine had almost not been conducted before the beginning of Mykola Kotlyar's active scientific career. In fact, starting from his scientific research it is possible to talk about the beginning of a new stage in the development of modern Ukrainian numismatics. The scientist was one of the initiators of the establishment of scientific publications in Ukraine, in particular, "Numismatics and Sphragistics" and "Historical Sources and Their Uses", in which numismatists and specialists in other special historical disciplines were able to publish research results. Particular attention in the publication is focused on the achievements of the scientist, whose merit is the primacy in the complex study of the late medieval domestic issues, topography of numismatic finds, reconstruction of money circulation, money-weight and counting systems of medieval and early modern Ukraine. Mykola Kotlyar's numismatic studies contributed to the formation of modern Ukrainian numismatics that studies a wide range of general historical problems. It basically turned it from a discipline that had not gone beyond external criticism of the source into a field of historical science. In his numismatic search the scientist used the latest modern techniques, and his understanding of the object of study was not limited to a coin or treasure, but included weights, stamps, written sources. Along with the emission and money circulation, the monetary metrology, money economy and the number of coins also became the subject of Mykola Kotlyar's scientific studies. Such a complex approach, in which the coin was transformed from an independent object of study into a source, allowed M. Kotlyar to clarify a number of previously unknown or debatable socio-economic problems and processes. In particular, Mykola Kotlyar emphasized the regional types of money circulation in Kyivan Rus since the middle of the 8th century. According to the scientist "The Coinless period" is conventionally coinless for Southern Rus. Apart from that he proved that the emission of coins in Lviv and Kyiv in the late medieval period was a local Ukrainian phenomenon and in early modern times the money market of Ukraine was actively influenced

by international trade and other factors. Monographs of the scientist “Galician Rus in the second half of the 14th – first quarter of the 15th century: historical and numismatic research” (1968), “Money circulation of Ukraine in the era of feudalism” (1971) and “Essays on the history of circulation and numbers of coins in Ukraine in the 14th – 18th century” (1981) immediately became a bibliographic rarity and provided M. Kotlyar with the status of an outstanding numismatist. To summarize, we can confidently state that the numismatic studies of Mykola Fedorovych Kotlyar opened new opportunities for historians and became the basis for the formation of modern Ukrainian numismatics.

Key words: Mykola Kotlyar, scientific school, numismatics, coin, money circulation, numismatic methods, research methodology.

Стаття надійшла до редколегії 20.11.2021

Стаття прийнята до друку 28.12.2021

